

WAARHEID DOOR DE EEUWEN HEEN

Door te twijfelen komen we tot waarheid (Cicero)

Filos, het filosofisch cafe van 's-Hertogenbosch
April 2014

WAARHEID DOOR DE EEUWEN HEEN

Door te twijfelen komen we tot waarheid (Cicero)

Filos, het filosofisch cafe van 's-Hertogenbosch

April 2014

Weten en waarheid

WAT KAN IK WETEN?

De filosofie die zich bezig houdt met de vraag naar wat ik kan weten - wanneer is het gerechtigd om iets wat je gelooft voor waar aan te nemen - wordt ook wel de epistemologie genoemd. De filosofie die zich bezighoudt met de vraag 'wat bestaat (en wat niet)?' is de ontologie. De laatste is vergelijkbaar met een lijst van de dingen die er zijn. Dit is overigens nog niet zo'n makkelijke lijst, met name wanneer het gaat om dingen die niet aanwijsbaar of bewijsbaar zijn. Bestaat cultuur? Bestaat god (godsbewijs)? Bestaat de liefde? etc. Ook ontstaat er onduidelijkheid wanneer een kruk overgaat in een (bijzet)tafeltje in een tafel. Dus wanneer is iets het een of het ander.

WAARHEIDSTHEORIËN

In de huidige tijd zijn er vier waarheidstheorieën te onderscheiden. Wanneer we ons afvragen 'wat is waar?' of 'is dat waarheid?' dan ligt het antwoord ja of nee, meestal vevat in een van deze vier.

- I. correspondentie theorie: uitspraken zijn waar als ze corresponderen met de stand van zaken waar ze een uitspraak over doen. Een uitspraak als oudere katten slapen zo'n 60% van de dag is waar als in de werkelijkheid blijkt dat dit zo is. Vragen: wanneer is een kat een oudere kat? hoeveel oudere katten moeten 60% van de tijd slapen, en moet dat een gemiddelde of een absolute waarde zijn om waar te zijn?
- II. coherentie theorie: uitspraken moeten logisch met elkaar samenhangen. Het doet er niet toe of ze al dan niet met de werkelijkheid corresponderen. Hier gaat het dus om de logische redeneringen die juist zijn, zoals: katten begrijpen logica, sommige kippen zijn katten, conclusie: sommige kippen begrijpen logica. Volgens de coherentie theorie is dit waar(heid). Iedereen zal zeggen dat het volgens de correspondentie theorie klipklare onzin is.
- III. conventie theorie: iets is waar als we het er over eens zijn dat het waar is. Dit hoeft overigens geen bewuste afspraak te zijn, maar kan ook gewoon een gedeeld geloof zijn, zonder dat mensen weten dat het zo is. Overigens zullen voor de meeste uitspraken die waar zijn volgens de conventie-theorie makkelijk tegenstanders gevonden kunnen worden. Ware uitspraken van dit moment: 'homoseksualiteit is een normale seksuele geaardheid' of 'onze wereld is onderhevig aan klimaatveranderingen en deze veranderingen worden in grote mate veroorzaakt door menselijke activiteit'.
- IV. intersubjectieve theorie: mensen bepalen samen wat waar is. Uitspraken moeten verantwoord (kunnen) worden. Een groep mensen komt samen tot overeenstemming betreffende de toestand in

de wereld en de oplossing die daarbij past. Die 'toestand in de wereld' kan ook gewoon een vakantie van een gezin zijn. Het is een idee die niet staat voor consensus (omdat dit namelijk gekenmerkt wordt door onenigheid) maar zoekt naar de gedeelde waarheid en de aanwezige mogelijkheid tot verantwoording. De belangrijkste filosofische vertegenwoordiger van deze idee is Jurgen Habermas. Verderop in een reis door de tijd zal ik deze idee (theorie van het communicatieve handelen) verder uitwerken.

Een reis door de tijd

Aan de hand van een aantal bekende en minder bekende filosofen volgt hieronder een kleine reis door de tijd. Het ligt niet in mijn doelstelling om hierin volledig te zijn, maar bovenal om verschillende perspectieven te geven op waarheid, om zo iets te denken te geven. Waarheid is al lang geen vaststaand iets meer of een onbetwiste 'werkelijkheid'. Het betreft ook een kleine bloemlezing van een klein aspect van de filosofische ideeën. Het past in dit overzicht niet om het perspectief op waarheid binnen de volledige idee van de filosoof te plaatsen en dus zal dat wat hier staat altijd onvolledig zijn wellicht om nuanceering vragen.

PRE - SOCRATICI

De oudste filosofen zochten naar een alles omvattende samenhang, of een alles omvattende totaliteit. Dit werd door hen niet gezocht in een vorm van religie, mythe of geloof, maar in de rede. Ze wilden de met fabelen omringde traditie, geschiedenis en cultuur vervangen door een verhaal gebaseerd op de rede. Met de pre-socratici is het denken van profetie¹ overgegaan naar wetenschap. Hoewel ze nog wel spraken en dachten over een allesomvattende wereld en daarmee dus pasten bij het denken van hun tijd, lag hun 'verantwoording' in de rede en niet in mythe of fabels. Socrates ging over van de wereld naar het leven en zocht naar dat wat het menselijk leven een (waarlijk) menselijk leven maakt.

Hieronder volgen een aantal van de gedachten uit die tijd omtrent de wereldlijke orde. Hierbij komen we regelmatig gedachten tegen die de wereldorde terugbrengen op één of meer van de elementen (aarde, lucht, water en vuur).

'Waaruit de dingen geboren worden, daarin zullen ze na het sterven terugkeren. Dat wat ze bij hun geboorte genomen hebben, blijven ze verschuldigd tijdens hun leven en moet dus terug naar waar het vandaan komt.' Deze gedachten zijn van Anaximandros. De archê in zijn denken ligt in het apeiron, het grenzeloze, wat moet/kan worden opgevat als onsterfelijk en onvergankelijk. Dit gold voor hem niet alleen voor de goden, maar dus voor alles in de wereld.

Thales zag het water als Archê, dat oorsprong en eenheid gaf aan alles dat in de wereld aanwezig is. Aneximenes ziet lucht als wereldbeginsel. Hierbij moeten we lucht niet louter opvatten als de lucht om ons heen (met alle stofjes erin) maar ook als levenskracht. Binnen het fysische / stoffelijke fenomeen lucht wordt een extra entiteit erkent waardoor ze grond is van al het bestaan.

---

¹ Een profeet bevroedt een waarheid. Een waarheid die ook heil schept. Een profeet kan dit niet verantwoorden. Hij wordt geloofd op zijn woord op zijn persoonlijkheid. Ze twijfelt niet, de idee is allesomvattend en is bovendien algemeen geldend.

Heraclitus ziet het vuur als wereldbeginsel. Hij is wellicht bekender door zijn *panta rei* (waarmee hij natuurlijk nauw aansluit bij het water van Thales wat immers ook continu stroomt). Dit denken gaat echter veel verder dan alleen de stroming of de continue beweging. Ze bevat namelijk ook de gedachten dat vaste grenzen en tegenstellingen niet mogelijk zijn, ook deze gaan uiteindelijk in elkaar over. Hij beschreef dit met een zin 'we zijn en we zijn niet'. Tegenstellingen zijn in de grond hetzelfde. Voor Heraclitus is het de *logos* die alles beheerst. *Logos* had toen echter een ruimere betekenis dan die ze later kreeg als louter menselijk denken. Toen bevatte de *logos* het bovenmenselijke denken waar het menselijke denken deel van is.

Pythagoras hield zich bezig met de verhouding eenheid - veelheid. Het grondbeginsel van het bestaan is voor Pythagoras harmonie. Dit wordt uitgelegd met een getallenleer waarbij een even getal begrensd en onvolledig is en een oneven getal begrenzend en kan weerstand bieden aan de deling. Een even getal wordt gedeeld in twee gelijke delen, het delen van een oneven getal geeft altijd het restgetal 1. De een neemt zo een speciale positie in, ze is de *monas*, het scheppende beginsel van het geheel, de harmonie; de een is even noch oneven. Verder is binnen het pythagorese gedachtengoed een speciale plek weggelegd voor het vuur. Het centrale vuur is nl. een het werkelijke centrum van alles waaromheen alles draait (ook de aarde en de zon). Uiteraard beweegt dit in harmonie en in de juiste verhouding, wat terug te horen is in de snaren van een muziekinstrument.

Empedocles gebruikt vier elementen om de gehele wereld te kunnen verklaren. Aarde, lucht, water en vuur stoten elkaar af (haat) en trekken elkaar aan (liefde). Zo kunnen ze samensmelten of zich geheel op zichzelf terugtrekken. In iedere samenstelling zijn ze mogelijk en geven zo vorm aan alles wat is.

Uiteraard is dit overzicht niet volledig, maar geeft het een eerste introductie in het denken van de pre-Socratici. Deze manier van denken roept bij mij de vraag op of et spreken in symbolen, in mythen en/of legenden een vorm van waarheid geeft? De elementen worden mijns inziens niet louter fysisch / stoffelijke begrepen en gebruikt en toch ontstaat er een werkbaar beeld op de wereld waarin het geheel begrepen kan worden.

DE KRACHT VAN SYMBOLISCH DENKEN

Symbolen kunnen zaken duiden die niet aanschouwelijk zijn maar wel als reëel ervaren worden. Symbolen hebben een werkelijkheidsontsluitende waarde. Zo gebruikt Plato de allegorie van de grot om de zoektocht naar waarheid te verduidelijken en ziet hij het lichaam als gevangenis.

"Wie van kennis houdt, beseft zodra de filosofie zich laat gelden, dat zijn ziel eenvoudigweg aan het lichaam gekluisterd en gekleefd is, gedwongen de dingen uit een gevangenis in plaats van uit zichzelf te beschouwen. Ze wendt zich in volkomen onwetendheid. De filosofie heeft de buitengewone vernuftigheid van de gevangenis doorzien. Namelijk dat men met begeerte de gevangene zelf tot zijn strengste bewaker kan maken." Plato in *Faidon* (Phaidon), 82D E en 83A

Naar alle waarschijnlijkheid had het symbolisch denken er nooit toe geleid dat een mens ooit een voet op de maan had gezet, maar of die laatste waarheid ons helpt een beter mens voor de ander en de wereld te zijn is ook maar de vraag, want oorlogen worden nog steeds gevoerd en burenruzies zijn ook nog niet de wereld uit (hoewel de mens inmiddels in staat is om de fysiek achter zich te laten).

SOCRATES / PLATO

Met Socrates en Plato start de zoektocht naar waarheid. Hoewel de pre-socratici ook wel geloofden in hun waarheid gingen Socrates en Plato echt op zoek naar dat wat waar is (wat iets tot waar maakt), meer nog dan dat hij geloofde naar dat wat wellicht waar zou kunnen zijn. Socrates introduceerde het dialectische denken, waarin hij voor alles wat gesteld werd een tegenhanger zocht waarin het gestelde niet waar bleek te zijn. Socrates hield zich vooral bezig met deugden; met goed leven. Wanneer iemand dus stelde dat het rechtvaardig is om iedereen hetzelfde te geven, dan bedacht Socrates een voorbeeld waaruit bleek dat hetzelfde geven helemaal niet rechtvaardig was. Zodoende moest zijn gesprekspartner zijn begrip van rechtvaardigheid nuanceren.

Plato ging er vanuit dat er een absoluut idee bestaat van alles in de wereld, waaronder het begrip 'rechtvaardigheid' en dat dit idee door de mens te kennen is, mits hij zich maar richt op dat idee. In zijn allegorie van de grot legt Plato uit, dat een mens door de afspiegelingen heen op zoek moet gaan naar de ware ideeën. De ware ideeën zijn onvergankelijk en onsterfelijk. Alle het stoffelijke, dat er wellicht wel werkelijk uitziet, is sterfelijk en vergankelijk. Als een mens zich bint aan het sterfelijke en vergankelijke dan heeft hij nooit houvast omdat dat constant verandert. Als hij zich bindt aan het onsterfelijke en onvergankelijke dan vindt hij houvast in het eeuwige. De menselijke ziel maakt deel uit van dat eeuwige, het menselijke lichaam maakt deel uit van het vergankelijke. Het is dus voor de ziel ook beter om zich aan het eeuwige te verbinden.

ARISTOTELES

Het denken van Aristoteles begint in de wat is; in dat wat hij om zich heen ziet. Het leren kennen van de wereld en zo te komen tot waarheid ontstaat door het beschrijven en classificeren van dat wat we om ons heen zien. Een mens herkent een specifieke hond als hond omdat hij vanuit zijn waarneming de hondse kenmerken kan onderscheiden bij de verschillende soorten honden. Volgens Plato zou hij de hond herkennen omdat hij de idee hond in zijn hoofd heeft zitten. Waarheid bij Aristoteles bestaat vooral uit het beschrijven van dat wat is. Hij verdeelt de wereld in aan de hand van verzamelingen, waarbij een iets (of een individu) dus deel uit maakt van één maar meestal meer (deel)verzamelingen. Verschuivingen zijn daarin mogelijk, hoewel een hond nooit naar de verzameling katten zal verhuizen.

Concepten zoals rechtvaardigheid en dapperheid - menselijke eigenschappen - zijn voor Aristoteles niet los te zien van de betrokken personen en de situatie. Socrates wist altijd een situatie te vinden waardoor dapperheid niet meer dapper was, maar hoogmoed, of bijvoorbeeld zelfs lafheid, Aristoteles legt een deugd tussen twee uitersten waarin het midden gevonden moet worden. Die twee uitersten zijn overigens niet per definitie ondeugdelijk, maar zijn eigenlijk een te-veel en een te-weinig waardoor ze ondeugdelijk worden. Maar dit is altijd situationeel en persoonlijk bepaald.

Je zou kunnen zeggen dat met Plato de deductieve methode is begonnen en met Aristoteles de inductieve methode. In de deductieve methode komt een mens vanuit een algemeen geldend principe tot een duiding van een specifieke situatie. Met de inductieve methode komt een mens vanuit individuele situaties tot algemene regels. In de verlichting komen we deze stromingen andermaal heel expliciet tegen, nl. het rationalisme (Descartes en Spinoza) en het empirisme (Locke en Hume).

SEXTUS EMPIRICUS

In het perspectief van waarheid moeten ook de sceptici aan bod komen. En dan niet, wat wij tegenwoordig onder sceptici verstaan, nl. een iemand die geldende standpunten in twijfel trekt, maar de 'volgers' van Pyrrhonius. Van deze man weten we niet zo heel erg veel, maar wel des te meer van Sextus Empiricus. Hij is degene die het gedachtengoed heeft neergeschreven.

Het doel/plan van de Sceptici is om alles wat rationeel of empirisch voor waar gehouden wordt te betwijfelen (oppose). Om zo tot een uitstel van oordeel te komen om uiteindelijk een status van kalmte/s-tilte te bereiken van de ziel (ataraxia). Het is deze twijfel waar het om gaat.

Voor de Sceptici (in het Pyrrhonisme) zijn drie soorten filosofie te onderscheiden: Zij die zeggen de waarheid gevonden te hebben (zoals Aristoteles, Epicurus en de stoïcijnen). Ze noemen dit de Dogmatici; Zij die zeggen dat het vinden van de waarheid onmogelijk is (zoals Academici). Ook dit bevat een waarheid, nl. dat waarheid niet mogelijk is, en is dus per definitie dogmatisch. En als derde: zij die zoekende zijn naar de waarheid (de sceptici). De Sceptici blijven dus zoeken ook wat betreft het antwoord op de vraag of de waarheid überhaupt te vinden is: er zijn redenen om aan te nemen dat ze vindbaar is, en er zijn redenen om aan te nemen dat ze niet vindbaar is, en dus weten ze het niet.

Wat betreft methoden komen we dan weer terug bij Socrates, nl. voor ieder standpunt een tegenargument verzinnen. Er wordt alleen een uitzondering gemaakt voor de fenomenen, te weten die zaken die we niet kunnen ontkennen. Zo vallen bijvoorbeeld uitspraken als ik het koud, ik heb het warm niet te ontkennen, ten minste als de ervaring in overeenstemming is met de uitspraak. De eigen sensitieve waarneming is niet te bevragen.

THOMAS VAN AQUINO

De vraagstukken betreffende waarheid en geloof en de ontologische vraag 'bestaat god' met zijn godsbewijzen, tonen wellicht wel de urgentie van de vraag waarmee deze uitwerking begon nl. wanneer is het gerechtigd om iets wat je gelooft voor waar aan te nemen? Dat deze vraag ook in het geloof relevant is (geweest) tonen de vele godsbewijzen uit de geschiedenis. Een bekend godsbewijs komt van Anselmus van Canterbury (1033-1109):

En zo dan wordt ook de dwaas ervan overtuigd dat 'iets waarboven niets groter gedacht kan worden' op zijn minst in het verstand is, omdat hij dat, wanneer hij het hoort, verstaat, en al wat verstaan wordt is in het verstand is. En zeker kan 'datgene waarboven niets groter gedacht kan worden' niet in het verstand alleen zijn. Want indien het uitsluitend in het verstand is, dan kan men denken dat het ook in werkelijkheid is, hetgeen groter is. Indien dus 'datgene waarboven niets groter gedacht kan worden' alleen in het verstand is, dan is precies 'datgene waarboven niets groter gedacht kan worden' datgene waarboven wel iets groter gedacht kan worden. Maar dat is zeker onmogelijk. Bijgevolg bestaat zonder twijfel 'iets waarboven niets groter gedacht kan worden' zowel in het verstand als in de werkelijkheid.

Het bijzonder van dit godsbewijs is dat ze het bestaan van god bewijst op basis van de coherentie theorie. Ze is echter een mooi voorbeeld van een cirkelredenering en het aanduiden van de aanwezige drogredenen is ook niet zo heel erg moeilijk.

Thomas van Aquino lost dit probleem anders op. Ook hij wil aantonen dat god bestaat dus dat de uitspraak God bestaat in overeenstemming is met de werkelijkheid (correspondentietheorie) maar hij stelt

daartoe dat er waarheden zijn die we met behulp van de rationaliteit kunnen aantonen en dat er waarheden zijn die we niet met behulp van de rationaliteit kunnen aantonen.

In het verlengde van (Plato en) Aristoteles gaat Aquino aan de gang met de zoektocht naar waarheid in een constant veranderende wereld. Hoe kun je waarheid spreken over dat wat constant verandert? Zodoende komt Aquino (in het verlengde van Aristoteles) tot een analyse van fysieke objecten. Deze kennen een specifieke fysieke zijns-grond (Latijn: hyle) en een vorm (Latijn: morphe) waarin het zich toont.

Volgens Aquino is het een evidentie dat God bestaat omdat het de essentie van het god-zijn is dat het bestaat. Het is echter voor de mens niet in staat om dit te doorgronden - te kennen, omdat de essentie van het god-zijn voor ons mensen niet te kennen is. Hij toont het bestaan van God ook nog aan via een fysieke weg, nl. dat alles onderhevig is aan veranderingen. Deze veranderingen geschieden als gevolg op eerdere veranderingen. Hieruit volgt dat iets de eerste verandering heeft moeten inzetten. Als er altijd iets is geweest dan is er een eerste verandering nodig om de rest van de verandering in gang te zetten. Als er niets is geweest dan is er een eerste iets nodig om er voor te zorgen dat er iets is. En die eerste beweging is God. Daarmee is indirect aangetoond dat God bestaat (maar daarmee nog niet was hij behelst).

RENE DESCARTES

Met Descartes gaan we heel expliciet op weg om een antwoord te vinden op de vraag 'wat kan ik weten?', wat kan ik zeker weten, zonder dat ik daaraan hoeft te twijfelen? Dit is overigens voor hem een puur filosofische exercitie, omdat in het dagelijks leven een dergelijke levenshouding niet houdbaar is. Hieronder volgt zijn logische redenering die leidt tot zijn Cogito Ergo Sum. En zoals je kunt zien is dat eigenlijk een afgeleide van het feit dat je als mens kunt twijfelen aan alles, behalve aan het feit dat je kunt twijfelen. De vertaling is van mijn hand. Het betreft een deductieve redenering.

- Om waarheid te vinden is het noodzakelijk om één keer in je leven, te twijfelen - en indien mogelijk - aan alles.

Eens waren we kinderen en toen hebben we heel wat ideeën gevormd betreffende dat wat met onze zintuigen in aanraking zijn gekomen. We beschikten toen niet over de volledige mogelijkheid om te kunnen redeneren. Vele vooroordelen stonden ons in de weg om tot kennis of waarheid te geraken. En het lijkt onmogelijk om deze vooroordelen kwijt te raken, behalve als we niet eenmalige twijfelen aan alles wat ook maar een schijntje verdacht is of onzeker.

- Hierbij moeten we alles wat betwifelbaar is, beschouwen als onwaar.

Meer nog, we doen er goed aan, alles waar we aan kunnen twijfelen als onwaar te betitelen, dit zal ons meer helderheid geven over dat wat zeker en eenvoudig te weten / kennen is.

- In de tussentijd moeten we in ons dagelijks gedrag uit deze modus van twijfel stappen (dus niet twijfelen)

Ondertussen, moeten we in ogenschouw nemen dat we onze staat van algeheel twijfelen alleen maar wordt gebruikt in een modus van het overdenken van dat wat waar is (contemplation of truth). Omdat, we daar waar het ons gedrag aangewezen zijn om opinies te volgen die maar enigszins waar kunnen zijn. Of waar meer mogelijkheden zijn, we voor de best mogelijke dienen te kiezen. De algehele twijfel zou ons wel eens van het juiste moment kunnen beroven.

- Waarom we moeten twijfelen over alles wat we sensitief waarnemen.

Met tot consequentie, en omdat we ons focussen op het onderzoek naar dat wat waar is, zullen we twijfelen aan, ten eerste alles wat we via onze zintuigen waarnemen of aan alles wat we ons hebben verbeeld of aan alles wat werkelijk bestaat. We zullen dit in de eerste plaats doen omdat we uit ervaring weten dat onze zintuigen zich kun-

nen vergissen en het zou onnadenkend zijn te vertrouwen om dat wat ons eerder misleid (deceived) heeft; in de tweede plaats omdat we in dromen constant allerlei zaken verbeelden of waarnemen die helemaal niet bestaan. En tot diegenen die hun vertrouwen hebben gesteld in de constante twijfel, er zijn geen signalen waaraan we het verschil tussen waken en slapen kunnen vaststellen.

- Waarom we ook moeten twijfelen aan alles wat mathematisch bewezen is.

We moeten ook twijfelen aan al die dingen die we tot nog toe als absoluut zeker hebben ervaren omdat ze via mathematische weg gedemonstreerd zijn of omdat ze op principes rusten die zelf-evident zijn, in de eerste plaats omdat we er getuigen van geweest zijn dat mensen zich hierin vergist hebben, zij hebben zaken als bewezen beschouwd of zelf-evident die voor ons absoluut als onwaar betiteld werden, maar vooral omdat God - die ons gecreëerd heeft - de machtigste is en we niet weten of hij zijn wil was om ons te creëren als wezens die altijd misleid worden, zelfs in die dingen waarvan wij denken dat we ze het beste kennen: dit lijkt niet meer onmogelijk dan dat we maar in beperkte mate misleid worden, wat - zoals onze observatie ons leert - het geval is. En als we er van uit gaan dat een al-machtige God niet de grond is van ons bestaan, en dat we bestaan door een andere oorzaak, we nog steeds, hoe minder machtig onze veroorzaker ook mag zijn, te meer we een rede hebben om te geloven dat we niet perfect zijn en dat we dus continu misleid worden.

- We beschikken over een vrije wil, en dus kunnen we onze bevestiging van dat wat betwifelbaar is uitstellen en zo kunnen we onszelf beschermen tegen fouten.

Maar ondertussen, ongeacht wie onze veroorzaker is, en hoe machtig of onmachtig deze ook is, we zijn ons hoe dan ook bewust van onze vrijheid, waarmee we onszelf ervan kunnen weerhouden toe te geven aan ons geloof dat er iets absoluut zeker en ontwifelbaar is en zo kunnen we ons wapenen om ooit misleid te worden.

- We kunnen niet twijfelen over ons bestaan terwijl we twijfelen, en dat is de eerste kennis die we verwerven als we ordelijk filosoferen.

Als we dus alles afwijzen waarbij we ook maar het kleinste schijntje twijfel aan de dag kunnen leggen, waarvan we ons alleen zouden kunnen verbeelden dat het onwaar is, we kunnen inderdaad eenvoudig twijfelen aan het bestaan van god, de sterrenhemel of fysieke lichamen. We kunnen onszelf voorstellen zonder handen of voeten, ja zelfs zonder lichaam, maar we kunnen niet bedenken dat het onwaar is dat we zijn; want het is ongerijmdheid om de gedachte te hebben dat iets wat denkt niet is. Dit heeft tot consequentie, de kennis, **ik denk, dus ik ben**, is het eerste en meest zekere dat verschijnt aan hem die op ordelijke wijze filosofeert.

- Vervolgens ontdekken we het verschil tussen het geest (mind) en het lichaam, of tussen denken en het fysieke ding (corpus).

LOCKE EN HUME

Aan de ene kant van het water wordt het denken gedomineerd door het rationalisme zoals we dat terugvinden bij Descartes en Spinoza. Aan de andere kant van het water ontstaat het Empirisme, waarin de waarneming tot uitgangspunt wordt van dat wat een mens kan weten. De empirist stelt dat alles wat in mijn denken is, eerst in mijn zintuigen is geweest. John Locke heeft een prachtige redenering waaruit hij concludeert dat het onmogelijk is dat er zich ook maar iets in ons denken bevindt op het moment dat we geboren worden; de mens is een onbeschreven blad.

Volgens Hume is de mens in staat tot logisch redeneren; oorzaak en gevolg denken. In het redeneren kan de mens relaties leggen tussen ideeën. Wanneer we het echter hebben over gebeurtenissen dan zijn oorzaak-gevolg relaties, die we menen te zien, niet daadwerkelijk waarneembaar. We zien alleen maar verschillende gebeurtenissen plaatsvinden en ons denken legt hier - ten onrechte? - een relatie tussen. De relatie zelf is echter niet zichtbaar/waarneembaar. We kunnen niet waarnemen dat de ene biljartbal de andere biljartbal in beweging brengt. Of dat de voet die tegen een voetbal trapt, de bal daadwerkelijk in beweging brengt. We nemen wel waar dat eerst de voet beweegt dat de voet de bal raakt en dat de bal

beweegt. We kunnen dus nooit zeker weten of de door ons aangebrachte relatie daadwerkelijk een oorzaak-gevolg relatie is. Het is dus belangrijk om oorzaak en gevolg enerzijds en gelijktijdigheid of opeenvolgend anderzijds te onderscheiden.

EMANUEL KANT

Wellicht denk je bij de bovenstaande redeneringen dat ze logisch consistent zijn maar dat er toch iets mist. Het denken begint dan wellicht wel met waarneming, maar om te kunnen denken heb je toch iets van een aangeboren denkstructuur nodig. En misschien is structuur dan wellicht nog te veel gezegd, maar toch op z'n minst een potentie om te kunnen denken. Ook Kant was het met het met het empirisme eens dat kennis pas kan ontstaan nadat we iets hebben waargenomen. Hij kwam echter - net als de rationalisten tot de conclusie dat de zintuigen niet per definitie tot juiste kennis komen. Ook ging hij er vanuit dat in ons denken wel degelijk structuren aanwezig zijn die ons helpen om kennis te structureren en ordenen. Om de waarneming te ordenen heeft de mens kennis nodig die aan de waarneming vooraf gaat, nl. ruimte en tijd. Zonder deze twee kunnen we geen dingen in de wereld om ons heen onderscheiden. De ruimte en de tijd zelf kunnen we echter niet waarnemen.

Ook voor het denken hebben we constructies (Kant noemt dit categorieën) zoals tijd en ruimte, die we nodig hebben om iets te doen met de waarnemingen/ervaringen die we opdoen. Volgens Kant zijn dat de volgende 'aangeboren' ideeën: causaliteit, kwantiteit (eenheid, veelheid totaliteit) en kwaliteit (realiteit, negatie en begrenzing). Zonder deze categorieën, die in niets lijken op Plato's aangeboren ideeën, kunnen we niets waarnemen en/of bedenken. Tevens bepalen ze ook hoe we waarnemen. Een *ding an sich* kunnen we dan ook niet leren kennen, omdat we altijd alleen de verschijning kunnen waarnemen en dit alleen maar kunnen rubriceren aan de hand van de categorieën. Iets wat daar niet in past kunnen we dus ook niet waarnemen en kennen. Umberto Eco heeft hier een interessant boek over geschreven, nl. Kant en het Vogelbekdier, waarin hij o.a. de problematiek bespreekt betreffende het ordenen van waarnemingen aan de hand van categorieën en eigenschappen.

Volgens Hume en Kant kun je kennis dus opdelen *a priori* (kennis die onafhankelijk is van de waarneming), bijvoorbeeld logische redeneringen of wiskundige uitspraken; een cirkel is rond. Wat na de waarneming komt is *a posteriori*, bijvoorbeeld een kat slaapt 60% van de tijd. Kant voegt hier ook nog de *synthetische a priori* aan toe. Zijn bekendste uitspraak 'elke gebeurtenis heeft een oorzaak' is hier een voorbeeld van. Dit is een waarheid die ook nog kennis toevoegt.

FRIEDRICH NIETZSCHE

Waarheid komt nu hoe langer hoe meer onder 'druk' te staan. Het *ding an sich* kan dus al niet meer gekend worden. Het lijkt erop dat uitspraken over de werkelijkheid alleen nog maar uitspraken over de persoonlijke perceptie op die werkelijkheid kunnen zijn. Nietzsche gaat nog een stap verder, hij stelt zich de vraag waarom waarheid überhaupt van belang is. In zijn essay "*Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinn*" wijst hij het idee af dat er zoiets zou bestaan als waarheid als constant, universeel geldend iets. Waarheid is niet meer en niet minder dan conventies en het menselijk leven kenmerkt zich juist door het arbitraire. In zijn "*Die fröhliche Wissenschaft*" stelt hij dat één persoon nooit waarheid kan spreken, maar als twee personen hetzelfde beweren dan is het al niet meer te weerleggen. Een van de mooiste citaten van Nietzsche wat mij betreft komt uit "*Jenseits von Gut und Böse*"

“Mein Herr, wird der Philosoph vielleicht ihm zu verstehen geben, es is unwahrscheinlich, dass Sie sich nicht irren: aber warum auch durchaus Wahrheit?” (16 regel 25))

Nietzsche bekommert zich in zoverre om waarheid, dat hij zich afvraagt waarom dit voor de mens zo belangrijk is, hij lijkt een algemene vergissing om te denken dat waarheid - als onderwerp - belangrijk is. Dat wat waar is, zal de grenzen bepalen van het leven, het heeft dan ook geen zin om die waarheid te negeren of te betwijfelen omdat de grens toch niet overschreden kan worden.

J O H N D E W E Y

De idee van Dewey wordt hier gebruikt om het pragmatisme toe te lichten. Francis Bacon was volgens Dewey de eerste pragmatist, sterker nog hij was in zijn ogen een zuivere instrumentalist (alles kan mits je maar weet hoe) en Bentham is ook een belangrijke vertegenwoordiger van het pragmatisme.

Als we waarheid beschouwen in het licht van het pragmatisme dan komen we tot dat wat werkt is waar, of genuanceerder: Alleen dat wat werkelijk leidt is waar (true), iets wat niet leidt is onwaar (false). In het pragmatisme bekommert men zich dus niet om waarheden als beschrijvingen van dingen in de wereld of van de wereld zelf. Dewey vraagt zich niet af of waarneming tot waarheid leidt (zoals de empiristen) of juist het denken (zoals de rationalisten). In de zoektocht naar dat wat leidt (richting het gewenste resultaat) komen denken en waarnemen samen om te kunnen beoordelen of de verandering de gewenste verandering is en daarmee of de weg waar is.

Een voorbeeld: als mijn doel is om tijdig een lezing te verzorgen op een specifieke locatie waar ik nog niet ben, dan is mijn doel dus tijdig aanwezig zijn. Dewey stelt zich geen vragen over de waarachtigheid van mijn huidige positie of van de doelstelling die ik wil realiseren. Hij vraagt alleen naar de weg die mij naar mijn doel leidt. Mijn weg zal afhankelijk zijn van de af te leggen afstand (kort of lang), de beschikbare vervoersmiddelen en de tijd die ik beschikbaar heb. Ik kan alle mogelijkheden (fietsen, wandelen, auto, bus, trein en hun combinatie) waarderen om zo een hypothese op te stellen: als ik met de auto ga, dan zal ik op tijd zijn, wanneer ik nu vertrek. Ik stap in de auto en rijd er naar toe en zowaar, ik ben op tijd. Mijn weg (incl. mijn gekozen transportmiddel en de passende tijden) naar mijn doel is waar.

Dit voorbeeld toont direct de tijdelijkheid van mijn waarheid, ze rijkt niet verder dan deze ene keer. Een volgende keer, zal ik een nieuwe afweging moeten maken. Er kunnen namelijk heel wat zaken veranderd zijn, zoals files, beschikbaarheid van een auto, ander weer, en ga zo maar verder.

Dingen die in relatie staan tot het te realiseren doel hebben dus een waarde en kunnen dus waar zijn als ze het doel helpen realiseren. Dingen die volstrekt irrelevant zijn in het realiseren van de doelstelling zijn niet-bestaand. Het is de mens met zijn doelstellingen die iets tot iets dat bestaat maakt, zonder de mens en zijn doelen bestaat de wereld niet. Waarheid ligt dus in de veranderende mens en heeft maar een zeer beperkte houdbaarheid, mede omdat de mens zelf continu verandert.

Op gelijke wijze gaat de mens om met zijn (persoonlijke) geschiedenis. Een geschiedenis dient een doel en een geschiedenis is niet meer dan een herinnering. Wellicht zijn er stukken waaruit blijkt dat in het verleden bepaalde gebeurtenissen hebben plaatsgevonden, maar niet iedere gebeurtenis wordt tot geschiedenis. Daarvoor moet die gebeurtenis een leidende rol houden voor de toekomst. De slag bij Nieuwpoort heeft een andere betekenis voor de toekomst dan de brug te ver bij Nijmegen of de jodenvervolgving in de tweede wereld oorlog. Maar de jodenvervolgving staat ook weer in een ander perspectief

dan de vervolging van homo's of zigeuners. En deze geschiedenissen worden ook weer anders 'ingezet' in huidige debatten en lessen op school. De verhalen/gebeurtenissen uit het verleden die niet bijdragen aan onze huidige doelen zijn vergeten verhalen, die wellicht ook nooit meer herinnert zullen worden. Uit de geschiedenis krijgen we ook methoden (instrumenten) overgeleverd, deze helpen ons ook nu nog dingen te realiseren. Het is wel raadzaam om te controleren of die instrumenten inderdaad werken, effectief zijn en niet verbeterd of veranderd moeten worden.

WALTER BENJAMIN

Eigenlijk kun je het niet hebben over 'de filosofische idee' van Benjamin. Hij ziet het zelf veeleer als een leer, een opbouw van teksten en interpretaties en commentaar die weer geïnterpreteerd en becommentarieert worden en zo nieuwe betekenissen zullen en kunnen krijgen. Filosofie is dan een traditie, meer nog dan vaststaande concepten en ideeën. Benjamin zoekt het spanningsveld op tussen het veranderlijke en het concept en systeem. Het concept- en systeemdenken zit vast en ontbeert de dynamiek van het bestaan. Het veranderlijke kun je echter niet benoemen en beschrijven omdat het daarmee al vaste vorm aanneemt. De filosofische concepten zijn nodig binnen de traditie van ideeën, concepten, interpretaties en commentaren, maar 'mogen' zelf niet als vaststaand geheel begrepen worden. Binnen deze leer zijn wel wat gedachten omtrent waarheid te vinden.

Om te beginnen legt Benjamin de waarheid in de taal. Hij is - wat je zou kunnen noemen - een Adamist. Adam kreeg de opdracht om de dingen in de wereld een naam te geven en in de naam ligt besloten wat het is. Dat wat is - en wat in de naam besloten ligt - kan door de mens niet gekend worden; we kunnen het woord (de naam) wel uitspreken maar nooit volledig begrijpen. In het uitspreken van de naam van iemand spreek je altijd over de hele persoon, het vangt hem/haar als geheel. Zodra je de persoon gaat beschrijven glijdt hij/zij als zand door je vingers. Dat geldt niet alleen voor eigen namen maar voor alles wat met een woord wordt aangeduid. En zo leest de mens de wereld, maar ze kan de wereld niet kennen.

In het verlengde van het adamistische denken komt Benjamin toch wel tot iets als waarheid, nl. het zijn; kennis ziet hij als een bezit, een hebben; waarheid is een zijn. Een zijn dat niet te kennen is. Waarheid krijgt zo een goddelijke lading, de menselijk intentie die daarmee gemoeid is, is contemplatie.

De discussie tussen wetenschap en mythe of tussen waarheid en mythe zijn voor Benjamin dus wat wonderlijke discussies. Als er geen eenduidigheid bestaat, hoe kan er dan waarheid bestaan? En als er geen waarheid bestaat hoe kun je dan dwalen in mythes of waanideeën? Mythes staan onverschillig ten opzichte van waarheid.

MICHEL FOUCAULT

Met Foucault stappen we weer een totaal ander perspectief op waarheid binnen. Voor hem zijn waarheid en kennis een direct gevolg van macht. Enerzijds licht dat besloten in de 'orde van het spreken' anderzijds in het de produceren van kennis (en waarheid) door de macht (de disciplinerende systemen).

In de "*Orde van het spreken*" laat Foucault zien dat mensen recht hebben om te spreken, of met andere woorden gehoord worden. In een land waar vrijheid van meningsuiting een groot goed is, klinkt dat wellicht raar. Iedereen mag toch spreken? Ja, maar niet iedereen wordt geloofd, of is in de gelegenheid

om 'waarheid te spreken'. Het is juist die gelegenheid, zo concludeert Foucault, die maakt dat wat iemand zegt ook waarheid is. Wanneer de loodgieter zegt dat er iets mis is met je leidingen en dan ook nog wat, dan nemen we dat al gauw voor waar aan. Hij heeft er immers verstand van (opleiding en ervaring). Wanneer de dokter zegt dat we ziek zijn, dan willen we dat ook nog wel geloven (hij heeft er voor gestudeerd). Wanneer de dokter concludeert dat de afvoer verstopt is, dan zeggen we al snel 'ik zal de loodgieter er even naar laten kijken'. Ook wetenschappelijke methoden worden erkent of niet. Kwakzalverij lijdt daar nog wel eens (terecht of onterecht) onder. Opleiding, ervaring, plaats en evt. bijbehorende rituelen (ceremoniën, zoals bijvoorbeeld in het de rechtspraak) maken of iemand waarheid spreekt of niet. Een voorbeeld van een ritueel is de beëdiging van de rechter, zonder deze beëdiging (een ritueel) kan de rechter geen recht spreken. Ook de plaats is van belang, rechtspreken geschiedt in een rechtszaal, niet op een marktplein of in een huiskamer; ook al doet de rijdende rechter soms anders geloven. Hij spreekt geen recht, maar hier ligt een andere juridische constructie aan ten grondslag.

Sinds de afschaffing van de openbare bestraffing op het plein en de opkomst van de gevangenis als plek waarin we toezicht houden op de gevangenen ontstaat er kennis over de mens (de sociale wetenschappen). De inquisitie (die nog gebruik maakte van openbare bestraffing) is het begin geweest van het empirisch onderzoek; voor de veroordeling was het nodig om te weten wat er gebeurt was; getuigenverklaringen alleen waren niet meer genoeg. De opsluiting en het toezicht op de gevangenen leidde ertoe dat er kennis ontstond over het functioneren van groepen en individuen. Ook ziekenhuizen en gekkenhuizen creëerden en creëren nog steeds waarheid. Mensen met dezelfde ziektebeelden komen bij elkaar en genezingsprocessen (of niet) werden zichtbaar. Het werd duidelijk welke medicijnen effect hadden en welke niet en welke bijwerkingen optraden. De (willekeurige) reactie van de ene patiënt kon gestaafd worden met de (willekeurige) reactie van de andere patiënt en opeens bleek het geen toeval maar regel. En omdat velen mensen bij elkaar werden opgesloten ontstond er zoiets wat we tegenwoordig 'onderzoeksdata' noemen. Uit de analyse - op basis van een door een mens geformuleerde vraag - ontstond zo de normering wat is normaal en wat niet (ziek).

PAUL FEYARABEND

Paul Feyarabend heeft forse kritiek op de westerse waarheidsclaim van de westerse wetenschappen. Zijn bekendste citaat gaat over de landing op de maan, als wetenschappelijk hoogstandje.

"Wat uit technologisch oogpunt een fantastische prestatie lijkt, een bemande ruimtevlucht naar de maan, ziet er van een ander gezichtspunt uit als een volmaakte dwaasheid: duizenden hooggekwalificeerde mensen zijn tientallen jaren intensief bezig om, ten koste van zeer veel inspanning en enorme sommen geld, een relatief klein aantal [twee!] van hen, uitgedost in carnavalspakken een paar potsierlijke danspassen te laten uitvoeren op een droge, hete, atmosfeerloze kei, waar niemand die zijn gezonde verstand een beetje gebruikt naar toe zou willen." (Science in a free society)

Er zijn een tweetal aspecten van het denken van Feyarabend die mijns inziens in het licht van waarheid interessant zijn. Hij ziet een directe relatie tussen de verschrikkingen van de vernietigingskampen enerzijds en de moderne westerse wetenschappen, medisch onderzoek en het onderwijssysteem anderzijds. De systematiek, de methodenleer, de propaganda, het onderscheid op grond van ras (arisch, joods, zigeuners, etc.) zijn direct terug te voeren op de bejubelde westerse manier van denken.

Het andere perspectief dat Feyarabend opwerpt is het onvermogen met de westerse wetenschap om een bijdrage te leveren aan vrede en goede menselijke verhoudingen. Hij constateert dat wetenschap vooral

ontstaat doordat wat we vragen, de wijze waarop we de wereld benaderen. Hierdoor is dat wat we onderzoeken en dus te weten komen alles behalve objectief of universeel. De manier van benaderen bepaalt bovendien ook hoe we de andere mens benaderen en dat laatste blijft naar zijn idee onderbelicht. Omdat we nog steeds niet in staat zijn de ander zo te benaderen dat we met elkaar in vrede leven, zelfs niet met de burens.

Niet waarheid of wetenschap zijn belangrijke pijlers maar vrijheid:

vrijheid in denken,
vrij zijn in doen en laten,
vrij zijn van een 'methodendwang'
je vrij maken van lichamelijke pijn
alleen zo kan iets nieuws in de wereld ontstaan.

Waanwetenschap

Tot slot nog even een stukje over waanwetenschap, of pseudowetenschap of volksverlakkerij. Kortom, in relatie tot waarheid, is het aardig om het even over onzin te hebben, over dat wat we doorgaans te zot vinden om waar te zijn. Overigens kunnen dit soort ideeën vaak zeer degelijk en zelfs met een wetenschappelijke methode onderbouwt zijn.

In de Nederlandse taal gebied zijn een aantal boekwerken verschenen die zich hier mee bezig houden, nl. *Parafilosofen* van Cornelis Verhoeven, *Gestoorde teksten* (een aflevering van het tijdschrift Raster (24, 1982) onder redactie van Jacq Vogelaar), *Nooit van gehoord, twaalf stiefkinderen van de Nederlandse beschaving* van Wim Zaal en de *Morosofie, dwaze wijsheid of wijze dwazen* van Matthijs van Boxtel.

“De morosofen verkennen gebieden die aan de kaarten van de wetenschap ontsnappen. Hun werken gunnen ons een blik op een universum parallel aan de officieel erkende wereld. Zij ontsluiten het gebied van de mogelijkheden waar iedere gebeurtenis wordt geregeerd door een eigen wetmatigheid. Een wereld waar alles met alles te maken heeft, en niets is wat het is.”